

Світлана Хатунцева,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Бердянський державний педагогічний університет
(м. Бердянськ)

Svetlana Khatuntseva,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Berdyansk State Pedagogical University
(Berdyansk)

УДК 364.048.6:613.71-057.87

САМОПІЗНАННЯ ЯК ФАСИЛІТАТОР САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ

SELF-KNOWLEDGE AS A FACILITATOR OF TEACHER'S SELF-IMPROVEMENT

У статті проаналізовано сучасний стан науково-теоретичного вивчення проблеми самопізнання особистості, досліджено сутність самопізнання як фасилітатора самовдосконалення вчителя. Зазначено, що самопізнання вчителя є основою усвідомлення особистістю себе як самоцінності, розкриття пізнавальних можливостей, актуалізації ціннісного ставлення до учасників педагогічного процесу, пошуку, підтримки й посилення важелів ефективності процесу організації професійної діяльності. Визначено, що самопізнання є базою і стимулом для самоосвіти, саморозвитку та самовиховання, чинником самореалізації вчителя.

Ключові слова: самовдосконалення, самопізнання, самопізнання вчителя, самосвідомість, педагогічний бар'єр самопізнання.

The article analyzes the current state of scientific and theoretical study of the problem of self-knowledge of a personality, the nature of self-knowledge as a facilitator of teacher's self-improvement. It has been mentioned that teacher's self-improvement is the basis of awareness of a personality as a value in itself, the disclosure of cognitive capabilities, updating the valuable relation to the participants of the educational process, search, support and enhance of the efficiency of the professional activity organization. It has been determined that self-knowledge is a basis and stimulus for self-education, self-development and self-upbringing, a factor of self-actualization.

Keywords: self-improvement, self-knowledge, teacher's self-knowledge, self-consciousness, pedagogical barrier of self-knowledge.

В статье проанализировано современное состояние научно-теоретического изучения проблемы самопознания личности, исследовано сущность самопознания как фасилитатора самосовершенствования учителя. Указано, что самопознание учителя является основой осознания личностью себя как самоценности, раскрытие познавательных возможностей, актуализации ценностного отношения к участникам педагогического процесса, поиска, поддержки и укрепления рычагов эффективности процесса организации профессиональной деятельности. Определено, что самопознание является базой и стимулом для самообразования, саморазвития и самовоспитания, фактором самореализации учителя.

Ключевые слова: самосовершенствование, самопознание, самопознание учителя, самосознание, педагогический барьер самопознания

Постановка проблеми. Рушійною силою розвитку економіки і суспільства є освіта та наука, тому питання, що пов'язані з підготовкою висококваліфікованих педагогічних кадрів, мають велике значення для держави. Зміни загальноцивілізаційного характеру вимагають від фахівця мотивованого поєднання теорії та практики, постійного оновлення знань, корегування вмінь і навичок, готовності до самовдосконалення. Оскільки ефективність професійної діяльності вчителя відбивається на його професійному зростанні та на успішності учнів, особливо актуалізується проблема підготовки такого педагога, який би активно й систематично займався професійним самопізнанням. Недостатність дослідження питань, пов'язаних з процесом самопізнання особистості в педагогічній діяльності як основи активності суб'єкта по розвитку й реалізації своїх індивідуальних і професійних потенцій, залишає цю тему серед актуальних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичному та практичному аспектам самовдосконалення присвячено дослідження І. Гузенко, Л. Кунаковської, О. Леванової, О. Огнева, В. Хруща, І. Червінської, Г. Широкової. Науковці доводять рефлексивну природу процесу самовдосконалення, розглядаючи самовдосконалення вчителя як розкриваючий суб'єктний розвиток педагога. Проблеми формування готовності майбутніх учителів до самоосвіти, саморозвитку та самовиховання відображені в наукових дослідженнях педагогів, психологів, філософів, соціологів. Ш. Амонашвілі, Г. Балл, І. Бех, С. Гончаренко, І. Прокопенко акцентують увагу на унікальності та цінності особистості студента як суб'єкта освітнього процесу. Л. Барановська, В. Буряк, В. Моляко, В. Сластьонін обґрунтовують концептуальні ідеї професійної підготовки

фахівців у вищій школі. Н. Волкова, В. Гриньова, Р. Гуревич, О. Ігнатюк, С. Коломійченко, В. Лозова, Т. Сущенко, А. Троцько концентрують увагу на дослідженнях особливостей професійної діяльності вчителя, розвитку особистісних якостей педагога. Творчий саморозвиток особистості майбутнього вчителя розглядається в роботах В. Андреева, Ю. Антонової, В. Караковського, В. Кан-Каліка, Н. Мартишиної. Учені наголошують на важливості самопізнання в професійній діяльності вчителя.

Відомим українським просвітителем Г. Сковородою вказано, що розкриття людиною глибинної духовної сутності, виявлення своїх здібностей, покликання можливе лише в процесі самопізнання. Проблеми самопізнання розкриваються в наукових доробках філософів, психологів, педагогів. Феноменології самопізнання присвячено роботи Д. Анкіна, В. Железняка, С. Комарова, С. Кондратьєвої, О. Мантрова, С. Поросенкова, М. Сосканової, Д. Трунова. Психологічний аспект проблеми самопізнання висвітлено в роботах К. Наливайко (самопізнання індивідуальності особистості), Н. Рукавишнікової (професійне самопізнання студентів педагогічного вишу). Р. Файзулліним проаналізовано самопізнання та саморозвиток учня як складової цілісного педагогічного процесу, М. Дзукаєвою обґрунтовано педагогічні умови керівництва самопізнанням старшокласників, Л. Дзилиховою виокремлено організаційно-педагогічні умови процесу самопізнання студентів, О. Єгоровою досліджено педагогічні умови розвитку пізнавальної активності майбутніх учителів гуманітарного профілю в процесі науково-дослідної роботи. Вагомим доробком у розкритті зв'язків професійного самопізнання педагога з рівнем його професіоналізму є праці Н. Кузьміної, А. Маркової, Л. Мітіної та інших. Більшістю вчених відзначається, що важливими умовами успішності процесу підготовки майбутнього вчителя є позитивна мотивація студента на професійну діяльність, його особистісна спрямованість на вирішення педагогічних завдань, усвідомлення власної ролі в професійному становленні. Аналіз літератури свідчить, що проблема самопізнання як складової готовності вчителя до самовдосконалення залишається недостатньо дослідженою.

Формулювання цілей статті. Метою даної роботи є дослідження самопізнання як фасилітатора самовдосконалення вчителя.

Основні завдання:

- 1) здійснити аналіз науково-теоретичного підґрунтя проблеми самопізнання особистості;
- 2) охарактеризувати сутність самопізнання як фасилітатора самовдосконалення вчителя.

Виклад основного матеріалу дослідження та аналіз отриманих наукових результатів. Найважливішим шляхом формування себе і як особистості, і як професіонала, розвитку власних нахилів, здібностей, оволодіння знаннями, уміннями, навичками є самовдосконалення. Л. Толстой зазначав, що прагнення до самовдосконалення вже тому властиво людині, що вона ніколи не може бути задоволена собою [24, с.409]. Пізнання закономірностей й механізмів професійного самовдосконалення вчителя має велику роль у розумінні його професійної поведінки, визначенні та подоланні проблем, перешкод у педагогічній діяльності на шляху підвищення ефективності навчального процесу.

Сутність людини містить творчий потенціал, спонукає її до особистісного зростання та самовдосконалення. Ці ідеї обґрунтували у творчих доробках А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фром. Учені вказують на важливість становлення внутрішньої свободи, усвідомлення власної ролі в формуванні готовності до самовдосконалення.

Проблема самопізнання глибоко вивчається філософами. Так, А. Мудрик стверджує, що пізнання – це складний і неспинний діалог людини з собою та своїми можливостями (самопізнання), також діалог людини зі світом, в якому все має певні норми та правила. При цьому, зауважує авторка, пізнання природного світу опосередковане діалогом людини з собою подібними, суспільним пізнавальним процесом. Він супроводжує весь життєвий шлях людини, є рушійною силою розвитку особистості, сприяє постійному вдосконаленню [17]. Самопізнання є особливим видом пізнання, що спрямовує людину на усвідомлення свого внутрішнього світу; є підґрунтям не тільки розуміння внутрішньої складової людини, а й формування основ розуміння інших людей, законів зовнішнього світу й місця людини з її індивідуальними особливостями в цьому світі [7, с. 10]. На цінності самопізнання наголошує й Г. Суходубова [23], яка вважає, що усвідомлення власної мети, життєвих прагнень є важливим елементом самопізнання. Д. Трунов [25] у дисертаційному дослідженні доводить, що підґрунтям екзистенціального самопізнання є рефлексія, а її актуалізація відбувається завдяки присутності «Іншого». С. Кондратьєва зауважує, що процес самопізнання характеризується концентрацією уваги людини на тих особистісних особливостях або ситуаціях, які для неї є предметом аналізу в даний час. Самопізнання передбачає внутрішню трансформацію та є основою становлення, зміни людини в процесі її життєдіяльності [7, с. 10]. Процес самопізнання передбачає занурення людини у власний внутрішній світ, аналіз його змісту, зіставлення отриманих даних про себе зі знаннями про інших, уявляючи «Іншого», спираючись на власні мірила [7, с. 13].

Психологи визначають самопізнання через категорію самосвідомості: як відбиття у свідомості суб'єкта його власних властивостей [6]; як наповнення самосвідомості змістом, що пов'язує людину з іншими, з культурою та суспільством у рамках життєдіяльності суб'єкта й особливостей його діяльності [22]; як форму емоційно-оцінного ставлення до себе на провідних етапах онтогенетичного розвитку [9]; як процес, за допомогою якого людина пізнає себе й ставиться до себе, результатом якого є уявлення людини про себе («Я-концепція») [15]; як здатність усвідомлювати свої відчуття й думки як власні, здатність виділяти себе з навколишнього середовища [27, с. 430]. Свідомість, виступаючи вищим рівнем психічної активності людини, забезпечує її цілеспрямовані дії також і в професійній діяльності. Утворення самосвідомості отожднюють з оцінкою власного «Я» та вважають

результатом порівняння того, що кожний бачить у собі, з тим, що людина спостерігає в людях, які її оточують, і з тим, що інші, на її думку, вбачають у ній [27, с. 430]. В. Козієв [5] розглядає професійну самосвідомість педагога як складний особистісний механізм, що по-перше, відіграє активну регульовальну роль у діяльності вчителя; по-друге, уможливорює активний саморозвиток, свідоме формування професійно значущих якостей особистості, зростання професійної майстерності. На розвивальний характер самосвідомості вказують також й Ю. Кулюткін, Г. Сухобська, які доводять, що професійна самосвідомість є інстанцією, в якій відбувається оцінка наявних досягнень, планування та здійснення саморозвитку [16, с. 21].

Уважаємо, що засвоєння майбутнім педагогом норм, правил професійної діяльності, спрямованість на професійне самовдосконалення, здатність підпорядковувати професійним інтересам власну самоосвіту, самовиховання та саморозвиток, усвідомлення значущості ролі індивідуалізації в освіті є підґрунтям для формування професійної самосвідомості вчителя. Самопізнання є основою саморозвитку, оскільки передбачає глибокий аналіз особистістю власних можливостей, усвідомлення свого внутрішнього світу, є платформою для саморозуміння власної життєвої позиції, особливостей професійної діяльності та власної ролі в ній. Це відбувається в процесі зіставлення отриманих даних про себе з певним взірцем. Отже, уявлення про взірець формуються власне особистістю, яка має свою думку щодо учасників педагогічного процесу.

Існують інші погляди на феномен самопізнання. Е. Сивохоп визначає самопізнання особистості як динамічний, цілеспрямований і багатогранний процес, обумовлений сукупністю численних соціальних і психологічних факторів. Він є необхідною умовою самовиховання та самовдосконалення, організації власної поведінки [21, с. 5]. П. Вітебська зазначає, що в процесі самопізнання спочатку усвідомлюється лише зовнішній бік власних дій і вчинків, а потім залучається система різноманітних мотиваційних компонентів, що регулюють поведінку та діяльність особистості [1]. Науковці наголошують на відображувальній і соціальній природі самопізнання, пізнанні власних можливостей, якостей, наповненні змістом самосвідомості, регулятивній ролі самопізнання в професійній діяльності.

Учені мають два основні підходи до визначення самопізнання: 1) процесуальний – вивчення механізмів, прийомів, рівнів розвитку самопізнання; 2) результативний – побудова уявлення про себе, образ «Я», «Я-концепція».

У процесі вивчення самопізнання вчені виокремлюють механізми, форми, функції, способи. До механізмів самопізнання дослідники відносять: перенесення, ідентифікацію, інтеріоризацію, вибірковість [21, с. 6]. Перенесення має прояв у підсумку спостереження за поведінкою інших людей у схожих ситуаціях, виробленні судження та поняття про певну людську властивість або якість з подальшим «перенесенням» її на себе (Б. Ананьєв). Під ідентифікацією розуміють розумову операцію, за допомогою якої людина приписує собі, свідомо або несвідомо, характеристики іншої людини чи групи. Інтеріоризацію визначають як засвоєння думок, оцінок інших людей про себе. Вважають, що вибірковістю є селективність у засвоєнні інформації про себе, уявлень про себе, багато в чому залежить від думки інших [20, с. 6].

Виокремлюють декілька форм самопізнання: саморозуміння, самоосмислення, самомотивацію, самоаналіз, самокритику, самооцінку, рефлексію, тощо.

Трактуючи саморозуміння як форму самопізнання, Б. Кайгородов [4] наголошує, що результатом буття людини виступають знання, що породжуються активністю особистості, і включають сприйнятливність, здатність до самопостереження, відкритість новому досвіду, емпатійність, узгодженість зовнішніх і внутрішніх джерел інформації про себе, здатність до об'єктивності.

Говорячи про самоосмислення як про одну з функцій самосвідомості, О. Крошка [9] переконує, що самоосмислення спрямоване по-перше, на координацію всієї особистості в цілому; по-друге, – на осмислення не окремих дій, учинків, діяльності, а сенсу всього життя, що надає самопізнанню певного роду активності.

Самомотивацією є цілеспрямоване розкриття людиною власної структури мотиву, пошук та рефлексія внутрішніх мотивів діяльності у власній свідомості, що залежить від спрямованості особистості, структури її інтересів та цінностей, вказує Л. Журавська [3].

Отже, засвоєння майбутнім учителем цінностей самовдосконалення залежить від його професійної самосвідомості.

Самоаналіз визначають як аналіз індивідом власних суджень, переживань, потреб, учинків. О. Степанов зауважує, що самоаналіз має процесуальну складову та характеризується цілеспрямованістю, довільністю процесу аналізу. Розвиток творчого потенціалу педагога, професійне зростання залежить від того, в якому напрямку розвивається самоаналіз, яка глибина осмислення себе як професіонала [13]. На наш погляд, така внутрішня робота сприяє розвитку критичного мислення та формуванню установок на професійне самовдосконалення майбутнього вчителя.

Самокритика розглядається як рефлексивне ставлення людини до себе, що визначається здатністю до самостійного пошуку помилок, оцінкою своєї поведінки та результатів мислення (К. Недзельський) [18].

О. Мамон визначає самооцінку як оцінку особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Учений вказує, що самооцінка є регулятором поведінки і діяльності особистості [12]. О. Мешко [13] зауважує, що самооцінка є інструментом самовдосконалення педагога, а основною її функцією є регуляція професійної поведінки вчителя. Автор наголошує на взаємообумовленості процесів професійного самопізнання та самооцінки: чим критичніше педагог ставиться до себе, тим більш зрілим є його професійне самопізнання;

чим глибше розвинене самопізнання педагога, тим більш критичною є його самооцінка в процесі виконання професійної діяльності.

Рефлексію вчені характеризують як: 1) спрямованість людини до відображення, усвідомлення та розуміння уявлень інших людей про неї, її діяльність; 2) усвідомлення власних дій, переконань; 3) здатність сприймати не тільки чужі емоції, а й транслювати свої; 4) оцінювати ставлення людей один до одного і передбачати поведінкові реакції (О. Крюкова) [10].

Педагогічну рефлексію розуміють як процес і результат аналізу власної діяльності та професійно-педагогічних ситуацій, співвіднесення власних можливостей, педагогічних потенцій та якостей з вимогами педагогічної професії (Б. Вульф, Г. Єрмакова, Ю. Кулюткін, О. Мешко, К. Павелків, Г. Сухобська, Л. Соколова). Тут доречно говорити про педагогічну самокорекцію як функцію рефлексії. Вчитель подумки уявляє педагогічну ситуацію, пропускає її крізь призму доцільності власної діяльності, виправляє її відповідно до педагогічних умов і обставин і, враховуючи уявлення учнів про дану педагогічну ситуацію, передбачає розвиток подій.

Треба зауважити, що рефлексія, виступаючи одним з механізмів розвитку професійної спрямованості майбутніх педагогів, детермінує формування готовності до самовдосконалення шляхом проведення цілеспрямованої роботи по самопізнанню та утворення в майбутніх педагогів стійких переконань у необхідності в самоосвіті, самовихованні та саморозвитку.

Поруч з рефлексією необхідно розглянути один з способів самопізнання – самопрогнозування вчителя. Учені визначають самопрогнозування як спробу предствити себе в певній ситуації діяльності, головним критерієм якого є уміння всебічно аналізувати педагогічні явища, здатність розробити на цій основі можливі варіанти перебігу подій та передбачення множини ефектів діяльності [13]. Отже, більшість вчених пов'язують процеси самопізнання особистості з її активністю.

Указуючи на необхідність активізації пізнавальної діяльності індивіда, учені стверджують, що: 1) Важливо навчити людину самостійно орієнтуватися у величезному потоці інформації, успішно її використовувати. Це вимагає формування здатності особистості творчо, нешаблонно мислити, самостійно поповнювати знання. Формування пізнавальної активності особистості є основою її підготовки до продуктивної діяльності. Активну особистість відзначає вміння ставити та розв'язувати нові проблеми, ініціатива, оригінальність мислення, протидія консерватизму, шаблону, здатність до критичного аналізу фактів, зауважують науковці. 2) Пізнавальна активність особистості є умовою духовного розвитку. Оволодіння духовною культурою відбивається на ієрархії потреб, мотивів, інтересів суб'єкта, що є засобом самовизначення, самореалізації, самовідкриття, саморозвитку особистості. 3) Життя людини супроводжується пізнавальною діяльністю. Успіх діяльності забезпечується єдністю зовнішніх впливів на особистість та її внутрішнім світом. Діяльність викликана розумінням особистісних інтересів, потреб стає самодіяльністю, підвищується її якість. Пізнавальна активність є умовою успішності діяльності, бо передбачає виховання самостійності, ініціативності, сумлінності, сили волі, орієнтуючи суб'єкт на самовиховання, на керівництво людиною своїм власним розвитком. 4) Пізнавальна активність майбутнього фахівця одночасно є умовою вдосконалення та показником ефективності навчально-виховного процесу у вищій школі тому, що стимулює розвиток особистості, забезпечує сприятливий мікроклімат індивіда, спонукає викладачів до самоосвіти, пошуків шляхів досягнення високих результатів навчання [26 с. 163-165]. Отже, в основі пізнавальної активності полягають прагнення до самовдосконалення.

Пізнавальну активність визначають як рису особистості, яка виявляється у її ставленні до пізнавальної діяльності, що передбачає стан готовності, прагнення до самостійної діяльності, спрямованої на засвоєння індивідом соціального досвіду, накопичених людством знань і способів діяльності, знаходить вияв у якості пізнавальної діяльності. Готовність до пізнавальної діяльності передбачає як позитивні мотиви, так і володіння засобами досягнення мети – опорними знаннями, методами пізнання, прийомами розумової діяльності, навичками самостійної роботи [26, с. 166].

Таким чином, активність полягає в основі виховання потреб у знаннях, уміннях, навичках, розвитку пізнавальних інтересів, самостійності, творчості, забезпечення міцності знань. Необхідно наголосити, що всі форми самопізнання, набуваючи активності завдяки стимулюванню інтересу майбутніх вчителів до процесу самовдосконалення, орієнтують студентів на самоосвіту, саморозвиток і самовиховання.

Проблема професійного самопізнання педагога знайшла відображення в працях О. Бобрової, С. Васьковської, Ю. Кулюткіна, В. Козієва, Г. Метельського, В. Якуніна та інших. Г. Метельським доведено, що система знань і вмінь, набута педагогом у процесі самопізнання є передумовою вдосконалювання педагога як суб'єкта професійної діяльності. Н. Кузьміна вказує на залежність рівня продуктивності від самопізнання. Дослідниця зауважує, що для викладачів з високим рівнем продуктивності характерним є неперервне самопізнання, яке спирається на гармонійне поєднання всіх компонентів досвіду, пізнання себе та інших. Характерними властивостями цих педагогів є адекватна самооцінка, чутливість до переваг і недоліків власної особистості, уміння знайти коріння своїх успіхів та невдач, аналізувати результати власної професійної діяльності [11].

Дослідниками доведено, що професійне самопізнання педагога є складним особистісним механізмом, що врегульовує діяльність учителя, уможлиблює активний саморозвиток, сприяє свідомому формуванню професійно важливих якостей особистості педагога.

Професійне самопізнання має прийоми, способи. К. Левітан, С. Вершловський виокремлюють такі: самоспостереження, педагогічний самоаналіз, педагогічна самооцінка, самопрогнозування, самоконтроль, педагогічна рефлексія.

Самопізнання особистості тісно пов'язано з поняттям самореалізації. Вивчаючи цю проблему, необхідно розглянути категорію ідеалу. Ідеалом є «найвища мета, до якої прагнуть люди і яка керує їхньою діяльністю тощо, прагнення; взірць досконалості, досконалість, довершення, приклад» [19, с. 784]. Ідеальний – «який існує в свідомості, уяві, ..., досконалий, відмінний, чудовий, бездоганний, взірцевий» [19, с. 784]. К. Роджерс визначає однією з характеристик особистісного самовдосконалення «Я – ідеальне» – ідеальний образ, якого прагне особистість. У процесі самореалізації людина реалізує своє «Я» згідно власної «Я – концепції», при цьому прагне досягнення ідеалу, реалізації життєвої програми, що здатна привести до тих вершин, які є найбільш значущими й привабливими. Це відбувається за умови самопізнання людиною власного «Я» [7, с. 13]. С. Кондратьєва доводить, що втілення в життя діяльності по досягненню ідеального «Я» є визначальним етапом, що сприяє становленню та розкриттю ідеалу, реалізації його в дійсності. Цілком підтримуємо авторку в тому, що індивідуальність особистості відбивається на її здатності створювати власний ідеал, формувати шляхи досягнення бажаного результату [7, с. 13]. Прагнення особистості до ідеалу має екзистенціальний характер, основою якого є здатність ідеалу виступати в ролі як цілі дій індивіда, так і спонуканням для людини до його досягнення. Рух до ідеалу можливий лише за умови, що людина сама здатна побудувати план реалізації власних дій. [7, с. 14]. Учені визнають: по-перше, самореалізація є найвищою цінністю людини, оскільки її особистісна значущість зумовлена розумінням людиною власного сенсу життя, потребами смислотворчості та самоздійснення; по-друге, самореалізація є функціональним компонентом особистості та пов'язана з активністю, відповідальністю, волею, ініціативою, інтуїцією, самостійністю, оскільки природне інтегрування самореалізації з іншими властивостями особистості збагачує внутрішній потенціал новими зв'язками, підвищує конкурентоспроможність людини [20].

Вивчаючи проблеми особистісної самореалізації майбутнього вчителя, дослідники звертають увагу на необхідності усвідомлення та співвіднесення зовнішніх впливів і вимог з комплексом внутрішніх умов особистості таких як «хочу», «можу», «маю», «потрібно», а також на здатності особистості до активної діяльності, яка виступає як вияв самосвідомості в цілепокладанні, саморегуляції та самореалізації [8]. І. Краснощок говорить про самотворення, що здійснюється через самопізнання та саморегуляцію формування суб'єктом себе як особистості, яка самореалізується [8]. Дослідниця наголошує на тісному взаємозв'язку самореалізації з саморозвитком і самовихованням.

Професійно-педагогічну самореалізацію майбутнього вчителя визначають як цілеспрямовану, спеціально організовану діяльність (самодіяльність), механізмами якої є розпредметнення педагогічного досвіду, трансформація (перероблення та набуття власного досвіду), опредметнення сутнісних сил у процесі підготовки, постійне самозростання до акме [20].

Отже, зв'язок процесів самопізнання та самореалізації має прояв в активності людини. Пізнання виступає умовою і водночас механізмом самореалізації особистості. Самореалізація передбачає якісні зміни особистості, перехід від потенцій до актуалізації, є продуктом самовдосконалення особистості.

С. Кондратьєва визнає, що шлях особистості до самореалізації містить бар'єри, подолавши які людина здатна отримати бажаний результат, досягти намічених цілей, розвинути власні здібності, досягти творчого вдосконалення [7, с. 19]. Цю ідею підтримує Л. Рибалко [20], яка говорить про існування бар'єрів, перешкод, труднощів, що з одного боку, заважають повній самореалізації особистості, а з іншого, скеровують увагу людини на розкриття власних потенцій. Також науковець звертає увагу на необхідності індивідуалізувати науково-методичне забезпечення процесу підготовки майбутніх фахівців, оскільки не кожний студент уміє розкривати й реалізовувати власні ресурсні можливості.

На наш погляд професійне самопізнання вимагає дослідження педагогічних бар'єрів, що виникають у процесі фахової підготовки. «Бар'єр» визначають як: 1) складне суб'єктивне психологічне явище, що супроводжується негативними емоціями, котрі обмежують пізнавальні можливості індивіда; 2) особливості психіки того, хто навчається, котрі, якщо їх ігнорувати, обов'язково перешкоджають формуванню продуктивних пізнавальних моделей; 3) утруднення, які виникають у процесі вирішення навчальних завдань, що перешкоджають реалізації пізнавальних потреб [2].

Ми спираємось на дослідження І. Глазкової, яка стверджує, що педагогічний бар'єр має бінарну сутність і є складним педагогічним явищем, що, з одного боку, перешкоджає, стримує, знижує ефективність і успішність педагогічного процесу, а тому потребує запобігання, а з іншого – засіб, що стимулює, спонукає, підвищує ефективність діяльності суб'єктів педагогічного процесу шляхом його подолання [2].

До педагогічних бар'єрів самопізнання майбутнього вчителя відносимо відсутність прагнення до постійного самовдосконалення, втрату інтересу до професійної діяльності, несформованість навичок самоспостереження, блокування розкриття особистих інтересів і цінностей, відсутність установки на досягнення близьких і віддалених цілей, несистематичність пошуку помилок, аналізу результатів власної діяльності.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Успішність професійного становлення майбутнього педагога детермінує пізнання себе як суб'єкта педагогічної діяльності. Процес самопізнання пов'язаний з

активністю особистості. Пізнавальна активність сприяє виявленню та розкриттю власних можливостей, розвитку індивідуальності, якісним особистісним перетворенням і реалізації їх у професійній діяльності.

Самопізнання вчителя по-перше, є основою усвідомлення особистістю себе як самоцінності, розкриття здібностей, пізнавальних можливостей, актуалізації ціннісного ставлення до учасників педагогічного процесу, пошуку, підтримки й посилення важелів ефективності процесу організації професійної діяльності; по-друге, є базою та стимулом прагнення до самоосвіти, саморозвитку й самовиховання, чинником самореалізації вчителя. Самопізнання уможливило внутрішнє оцінювання педагогічного процесу та співвіднесення з передбачуваним результатом, подальше регулювання власної поведінки відносно професійних завдань. Отже, аналіз викладеного дозволяє стверджувати, що самопізнання виступає фасилітатором самовдосконалення вчителя. Перспективи подальших розвідок даної теми вбачаємо в дослідженні проблем формування готовності майбутнього вчителя до професійного самопізнання.

1. Вітебська П. В. Самопізнання як основа глибокого психологічного розвитку особистості і формування педагогічного оптимізму у вихователя / П.В. Вітебська // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2009. – Вип. №23 (186). – С. 40–43.
2. Глазкова І. Я. Компетентність майбутнього вчителя у запобіганні та подоланні педагогічних бар'єрів : монографія / Ірина Яківна Глазкова. – Бердянськ : Видавець Ткачук О.В., 2013. – 416 с.
3. Журавська Л. М. Фактори самореалізації особистості у процесі безперервної освіти / Л. М. Журавська // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Т. 42. – Вип. 29. – Миколаїв : Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2005. – С. 57–62.
4. Кайгородов Б. В. Проблемы развития самопонимания в процессе подготовки психологов / Б. В. Кайгородов // Развивающая психология – основа гуманизации образования : Материалы Первой Всероссийской научно-методической конференции. – М., 1998. – С. 54–61.
5. Козиев В. Н. Психологический анализ профессионального самосознания учителя : автореф. дис. на соискание науч. степени кандидата психологич. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология» / В. Н. Козиев. – Л., 1980. – 14 с.
6. Кон И. С. В поисках себя : личность и ее самосознание / И.С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
7. Кондратьева С. Б. Самопознание и самореализация личности в труде : социально-философский подход : автореф. дис. на соискание науч. степени кандидата философских наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / С. Б. Кондратьева. – М., – 2009. – 21 с.
8. Краснощок І. П. Особистісна самореалізація майбутнього вчителя в навчально-виховному середовищі педагогічного університету : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата пед. наук : спец. 13.00.07 – «Теорія і методика виховання» / І. П. Краснощок. – К., – 2003. – 17 с.
9. Крошка О. І. Самопізнання як форма емоційнооцінного ставлення до себе на провідних етапах онтогенетичного розвитку / О.І. Крошка // Вісник Одеського національного університету. – Т.15. – Вип.4. – 2010. – С. 117–124.
10. Крюкова О. В. Соціальна рефлексія як складова соціального розвитку особистості / О.В. Крюкова // Збірник праць КПНУ імені Івана Огієнка, інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2012. – Вип.16. – С. 122–127.
11. Кузьміна Н. В. Способности, одаренность, талант учителя / Н. В. Кузьмина. – Л. : Знание, 1985. – 32 с.
12. Мамон О. В. Самооцінка в професійному розвитку вчителя : аналіз поняття, структури і процесу формування / О.В. Мамон // Витоки педагогічної майстерності. Збірник наукових праць. – Полтава, 2011. – С. 172–176.
13. Мешко О. І. Професійне самопізнання майбутнього вчителя як умова становлення його педагогічної позиції [Електронний ресурс] / О. І. Мешко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2010. – Вип. 1. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadsps_2010_1_15.pdf
14. Миславский Ю. Саморегуляция и активность личности в юношеском возрасте / Ю. Миславский. – М. : Педагогика, 1991. – 152 с.
15. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя / Л. М. Митина. – М. : Изд-во «Флинта», 1998. – 201 с.
16. Моделирование педагогических ситуаций : Проблемы повышения качества и эффективности общепедагогической подготовки учителя; под ред. Ю. Н. Кулюткина, Г. С. Сухобской. – М. : Педагогика, 1981. – 120 с.
17. Мудрик А. М. Концепція «сродної» праці Г. Сковороди : соціально-філософський аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філософських наук : спец. 09.00.03 – «Соціальна філософія та філософія історії» / А. М. Мудрик. – К., 2001. – 14 с.
18. Недзельський К. Самокритика як важливих механізм національної само ідентифікації українців : релігійно-психологічний рівень дослідження проблеми / К. Недзельський // Релігія та соціум. – 2008. – №2. – С. 122–30.
19. Новий тлумачний словник української мови / [укл. В. Яременко, О. Сліпущко]. – К. : «АКОНІТ», 2008. – Т. 1. – 926 с.
20. Рибалко Л. С. Акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя : дис. ... доктора пед. наук / Рибалко Людмила Сергіївна. – Х., 2008. – 457 с.
21. Сивохоп Е. М. Формування готовності до самопізнання майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фізичної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Е. М. Сивохоп. – Хмельницький, 2010. – 22 с.
22. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 284 с.
23. Суходубова Г. Д. Саморозуміння і рефлексія як діяльність самопізнання / Г. Д. Суходубова // Філософія : конспект лекцій. – К., 2012. – С. 116–124.
24. Толстой Л. Н. Педагогические сочинения / Л.Н. Толстой. – 2 – е изд., М., 1958. – С. 409.
25. Трунов Д. Г. Введение в феноменологию самопознания : монографія / Дмитрий Геннадьевич Трунов. – Пермь : Перм. гос. ун-т, 2008. – 256 с.
26. Хрестоматія з педагогіки вищої школи : / [за заг. ред. В. І. Лозової] – Х. : Віровець А. П. – «Апостроф», 2011. – 408 с.
27. Чайченко Г. Фізіологія людини і тварин : підруч. / Г. М. Чайченко, В. О. Цибенко, В. Д. Сокур. – К. : Вища шк., 2003. – 463 с.